УДК 808.3 -5

ТЕРМІНОЛОГІЯ ОБРЯДОВИХ ДІЙ ПІСЛЯВЕСІЛЬНОГО ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКОГО РЕГІОНУ

Грозовська Н.А.

Народне весілля - це важливий стійкий та складний компонент народної традиційної культури, один із найбільш яскравих зразків поєднання слова і дії, реалії і символів, номінації і поетики. У ньому відбилися кращі риси світогляду, моралі, поетичних уявлень народу, його архаїчні елементи народних вірувань, звичаїв, сімейно-шлюбних відносин.

Термінологія є невід'ємною частиною обряду, духовної культури. Усі особливості позамовного плану передаються лексемами в сконцентрованій формі, "термін служить семантичним стержнем, який об'єднує обрядові й міфологічні форми народної культури" [1,53].

Межі обрядової весільної лексики визначені й відносно стійкі у своїй традиційній основі. Сюди належать поряд з обрядовими термінами, терміносполученнями і необрядова лексика - загальновживана та діалектна, запозичення з інших сфер.

Триразова структура весільного циклу - передвесільний, власне весільний, післявесільний періоди, відзначена багатьма дослідниками весільного обряду [1, 2, 3, 4], притаманна й характерна для середньонаддніпрянського регіону. Кожний весільний період поєднує різну кількість обрядових дій усіх типів (обов'язкового, факультативного, допоміжного) і відрізняється один від одного часовими межами.

Завершальний етап обрядового циклу - післявесільний - за часовими межами відбувається протягом тижня. Обрядові дії в основному зосереджені в перші два дні після весілля. Післявесільні святкування відрізняються урочистим настроєм, значною насиченістю ритуальних дій, різноманіттям виконання обрядів, рядженням учасників, випробовуванням молодого подружжя, викупами батьків та сватів та ін. Завершальною частиною обрядового циклу є традиційне відвідання молодими батьків нареченої, яке в структурі обрядових дій післявесільного періоду має важливе місце і відбувається через тиждень після весілля. В цілому, весь етап відрізняється чіткою структурою, послідовністю, гротеском.

Другий день після весілля, власне його перша частина, - послідовне продовження власне весільної урочистості, оскільки вранці відбувається ритуальне будіння подружньої пари, прихід гостей, які гуляли на весіллі, родичів та знайомих з ритуальною їжею (**сніданням**) для молодих, привселюдний обряд показу шлюбної сорочки нареченої, продовження святкування й на завершення, різні фізичні випробовування молодих.

Обряд будіння молодих у селах середньонаддніпрянського регіону відбувається урочисто, весело, з різного роду дотепними примовками, приспівами. У ритуальному будінні беруть участь ті особи, які заводять молодих до комори: постільна мати (постільниця), дружко, сестра, сваха.

Термінологія деякою мірою розкриває конкретні сторони цієї обрядової церемонії, хоча не скрізь обрядодія будіння молодих позначається весільними лексемами: **на молодих**, **нести снідання молодим**. Ці номінації по-різному реагують на обрядові дії й відтворюють найсуттєвіші моменти.

Перша лексема **на молодих** мотивована головними діючими особами - молодим подружжям. Вона ареально обмежена, оскільки словники не фіксують її як номінацію обрядової церемонії.

Терміносполучення **нести снідання молодим**, на відміну від попередньої лексеми, виходить за межі вузько локальних і регіональних обрядових одиниць, зафіксована в словниках як їжа, призначена для споживання вранці [5 IV, 161; 6 IX, 426]. У середньонаддніпрянському весільному обряді семантика номінації конкретизується формальною структурою - сполученням лексем і відповідною обрядовою спрямованістю: вранці другого дня приходили дружки, бояри, які **несли снідання молодим**, **йшли на снідання**, **йшли на борщ**, де **снідання** - особлива їжа, спеціально приготовлена для молодих, адже під час весільного застілля вони дотримувалися табу на їжу, щоб запобігти пристріту, чаклунства; **борщ** - страва, яку приготувала сама молода.

Другою частиною обряду, його логічним завершенням, є демонстрація цнотливості молодої. Ця обрядова дія зосереджена на показі шлюбної сорочки молодої, яку демонстрували всім присутнім і родичам.

Одначе, весільна церемонія показу цнотливості молодої не є традиційною, не виділяється як окремий самостійний ритуал, а етичними нормами складає частину весільного ритуалу, в основному у символічному показі чесності нареченої: на хаті вивішують червоний пояс (хлак), голову молодої обв'язують червоним поясом, старшому бояринові чіпляють червоного пояса та ін. Із плином часу цей обряд втрачає свою актуальність.

Своєрідна дань поваги до запрошених гостей, які повертаються після снідання в дім нареченої, на території середньонаддніпрянського регіону передається номінацією **потрусини**. **Потрусини** - зборище невеликої кількості гостей, найближчих родичів на другий день після гулянки для доїдання [5 III, 382]. Допоміжним компонентом цього процесу було **колихання** гостей **у рядні**, **танцювання на рядні.**

Кожний наступний день післявесільного періоду насичений як обов'язковими, так і допоміжними ритуалами, які повторюються протягом усього весільного циклу.

Продовженням весілля, весільного застілля, яке було розпочате напередодні, є святкування в домі жениха, що відрізняється від попереднього весільного бенкету атрибутами обрядових дій, змістом, засобами номінації.

Деякі терміни, що називають другий день післявесільного святкування, можна об'єднати за формальними ознаками в такі групи:

1) лексеми з кореневою морфемою -хміль-: **похмілля**, **напохмелки**;

2) терміни з кореневими -зв-, -зов-: **перезва**, **перезови**, **зазовини**.

Ці номінації об'єднані не тільки з структурної точки зору, а і з мотиваційної ознаки. Перша група має прозору мотивацію за обрядовою дією, друга група лексем також мотивована дією, але дещо іншого характеру (звати, зазивати).

Номінації **похмілля**, **напохмелки** утворені на базі загальновживаної лексики з мотиваційною обрядодією: похмелитися, похмелятися - повторна випивка, найчастіше на другий день після пияцтва [5 III, 387; 6 VII, 451]. Поступово ці утворення стали використовуватися у значенні обрядових одиниць.

Номінації з прозорою мотивацією за дією **звати**, **зазивати** відтворюють обрядовий процес, який закладений у семантиці термінів **перезва**, **перезови**, **зазовини** - частина українського весільного обряду, звичай, за яким родичі молодої після першої шлюбної ночі йшли або їхали з відповідними обрядовими піснями на частування до хати молодого [5 III, 118; 6 VI, 183]. Хотілося б наголосити, що обрядова семантика лексем значно ширша мотиваційної основи. **Перезва** - це не тільки гуляння в домівці нареченого із запрошеними в першу чергу батьками нареченої, а й відвідування родичів та гостей: ходять, їздять по селу до всіх, хто був на весіллі.

Для середньонаддніпрянського регіону характерний допоміжний ритуал, який надає обряду перезви регіональної специфіки: молодих ведуть свахи до церкви, де піп покриває молоду серпанком, закриваючи все її обличчя, а зверху накриває хусткою. Цей ритуал носить назву **скривать молодих**. **Скривати** - надівати на голову молодої жіночий головний убір: очіпок, намітку [5 IV, 143]. Потім скривальну хустку молода дарує свекрові й свекрусі.

Важливою ритуальною дією під час післявесільного застіля є розподіл обрядового короваю, який урочисто розрізають і роздають по шматочку всім присутнім. Розподіл короваю супроводжується піднесенням та отриманням подарунків. Наречена дарує подарунки рідним нареченого, молоді обдаровують гостей, а ті у свою чергу віддарюють.

Таке взаємне дарування, яке приурочене до обрядового розподілу короваю на території Середньої Наддніпрянщини має назви: **даровизна**, **дари**, **дарування**, **подарки**, **дарувати коровай**, **справлять подарки**, **дарини молодим**. Зазначені терміни можна віднести до локальних весільних номінацій, мотивація яких зумовлена обрядовою дією **дарувати** - передавати що-небудь у власність як подарунок [6 II, 213], та обрядовими реаліями **дарами** - те що підноситься, жертвується [6 II, 211].

Другого дня весілля молоді проходять етапи різних випробовувань: весільні гості обдирають комина, а молода повинна помазати, примушують молоду варити борщ, возили молодих по городу, примушують міряти межу, засівати город, сіяти жити тощо. Усі ігрові моменти, що супроводжють ці обрядові дії, безперечно, пізнішого характеру, оскільки в будь-якому весільному ритуалі можна побачити відлуння давніх уявлень та вірувань.

Досить поширений обряд рядження гостей та гуляння їх по селу, який можна охарактеризувати як жартівливий, ігровий, з різного роду дотепними витівками. Однак, ритуально-магічне спрямування переодягання пов'язане з дохристиянськими традиціями, коли одягалися в маски із застережною метою: ввести в оману, залякати злих духів, оскільки вважалося, що у влаштуванні людських шлюбів беруть участь небесні світила [7, 163]. Із віруваннями у появу богів серед людей, побутує обряд, який зберігся й у весільній обрядовості - **переодягання** [8, 51]. Для середньонаддніпрянського регіону цей обряд

широковідомий під назвами **цигани**, **циганщина**, **циганування**, важливим компонентом якого була участь ряджених з традиційними персонажами - фальшивими молодими, циганами, лікарем, дідом, бабою, козою, ведмедем та ін. **Циганщина** - весільний обряд у вівторок (чи середу), який складається із збирання циганами та іншими весільними гостями різної данини, яку потім пропивають; люди, які беруть участь в обряді, та подаровані речі [5 IV, 429; 6 XI, 210]. Ця номінація має прозору мотивацію за весільними персонажами - **циганами**.

Однією з важливих обрядових дій післявесільного періоду є символічний похід молодого подружжя до криниці, річки, ставка, який у своїй основі також бере початок із давніх традицій. Обряд позначається такими номінаціями: **митвини**, **вмивання молодих**, **купати батька й матір**.

Усі терміни та терміносполучення мотивовані обрядовими діями, які зумовлені магічною символікою води як джерелом життєвої та очищувальної сили [9, 125]. За народними уявленнями молода, після шлюбної ночі, наділяється особливою силою, яка здатна забезпечити багатство, плодючість усьому живому в домівці. Молодят до річки ведуть гості в супроводі пісень та музики.

Ряд обрядодій, що виконуються протягом тижня й спрямовні на вшанування батьків з нагоди одруження дитини (особливо найменшої в сім'ї), на території середньонаддніпрянського регіону передаються номінаціями: **парити сваху**, **тещу смажити**, **водити у вінку**, **купувати батьків**.

Основа всіх ритуальних дій однакова в різних ареальних зонах. Так, обрядодії **парити сваху**, **тещу смажити** відбуваються на третій день весілля в домівках обох молодих. Весільні гості роблять солом'яне опудало, на нього вдягають старий одяг, везуть на драбині до води, возять по селу, продають, привозять до воріт і спалюють. У знак очищувальної сили сваха перестрибує через вогнище.

Деякі терміносполучення вживаються в прямому значені й мотивовані обрядовими діями, основна мета яких - повага до батьків, вдячність, їх шанування. У більшості районів Середньої Наддніпрянщини існує звичай **водити** (**возити**) **батьків у вінку**, де терміносполучення має пряме значення: влаштовують візок або ночви без коней, одягають на голову батьків сплетені з колосків, барвінку, м'яти вінки і **водять** (**возять**) по селу. Сполучення мотивоване обрядовими діями, основна мета возіння, водіння - веселощі, гуляння, розваги.

Допоміжною обрядовою дією в цьому ритуалі побутує звичай під назвою **смажити сало**. Терміносполучення вказує на реальну дію, коли весільні гості, вирушаючи з батьками на село, засмажують шматок сала на вогнищі й намагаються обмазати кожного, хто зустрінеться їм на дорозі.

Під кінець весільної церемонії кількість обрядів зменшується, але кожний із них не повторює попередні в ритуальному призначенні, термінології або символізації. Найважливішими обрядовими діями післявесільного святкування є **іти на кури (курі)**, **кури їсти**, **биття каші**, **молотьба жита**.

Перший обрядовий процес, який названий за основною реалією - **курка**, характерний для окремих населених пунктів середньонаддніпрянського регіону. Терміносполучення **іти на кури**, **іти на курі**, **кури їсти** є номінаціями ритуального дійства, коли у вівторок у хаті молодого варять курей, або гості самі приносять варену чи печену курку. Власне курка, яйце в обрядовості східних слов'ян наближаються за значенням до зерна, символізуючи плодючість, багатство, відродження життя.

До традиційної обрядовості на території Середньої Наддніпрянщини слід віднести обряд **биття каші**, номінація якого мотивується обрядовою дією. Третього дня весілля гості в складчину варили пшоняну чи гречану густу кашу з маслом. Ще коли вона знаходиться в печі, куховарка продає її. Як правило, кашу викупляв хрещений батько. Горщик обв'язують рушниками, витягають із печі й тягнуть по дошці на стіл, де його розбивають. Молода першою набирає каші у фартух й обсипає нею подвір`я, город, худобу. Потім по грудочці роздає гостям. На думку О.Потебні, богиня, для якої варилася каша, мала відношення до дощу і води, одруження і смерті [7, 83].

Слід зазначити, що обряд **биття каші** має глибоке коріння й свідчить про спільну давньоруську основу весільних звичаїв східнослов'янських народів. Як відомо, терміном **каша** в давнину позначався весільний обряд взагалі [10, 60].

У більшості районів середньонаддніпрянського регіону поширений обряд **молотьби жита**, який є ніби доповненням до попереднього ритуалу, але з більшим семантичним навантаженням. Жито, покраса - рослинні реалії, які уособлюють багатство, плодючість, символи заможного життя. Пучки жита (покраси) протягом весілля розміщені в кутках, під сволоками як у домівці нареченого, так і в нареченої. Термінологічне сполучення конкретно передає акціональну сторону обряду: після весілля гості збираються, знімають покрасу й молотять її на розстеленому рядні ціпками. Після чого жінки збирають зерно і, розірвавши на матері молодої сорочку, висипають його в пазуху.

Завершується обрядовий весільний цикл традиційним відвідуванням молодими батьків молодої. Для середньонаддніпрянського регіону така гостина має назви **закалачини**, **відвідини**, **одвідини**, **од'їдини**, **добридні**, **іти за щастям**, **за подарунками**, **за приданим**, **дякувати**.

Побутування обрядової одиниці **закалачини** - мотивується прямим обрядовим призначенням калача, символічна функція якого виступає на перший план. Молоді йшли з калачем до родичів і говорили: "Кланяються вам батько й мати і прислали калач". Їм висловлювали подяку й пригощали.

Терміни, що об'єднані морфемою -від- **відвідини**, **одвідини** мотивовані обрядовою дією відвідувати - ходити, їхати до когось, бувати в когось або де-небудь [5 I, 207; 6 I, 564] і у весільному обряді середньонаддніпрянського ареалу виступають полісемантичними: називають як відвідання молодого подружжя родини молодої, так і зворотній візит батьків нареченої до батьків нареченого.

Аналогічне обрядове вираження несуть у собі вузьколокальні номінації **од'їдини**, **добридні**. Термін **од'їдини** має загальновідому семантику - з'їдати ту кількість чого-небудь, яку раніше не можна було їсти з певних причин; наїдатися досхочу [5 I, 214; 6 V, 631]. Лексема **добридні** несе в собі символічний смисловий підтекст і належить до суто локальних номінацій.

До малопоширених, регіональних обрядових одиниць можна віднести сполучення метафоричного типу **іти за щастям**, **іти на подарунки**, **іти за приданим**.

Номінації мають прозору мотивацію, розкриваючи зміст ритуалу: через тиждень у хаті батьків нареченої збираються родичі і чекають гостей - молоде подружжя, яке пригощають, обдаровують подарунками.

Загальновживана лексема **дякувати** - виражати, висловлювати подяку, бути вдячним за щось [5 I, 462; 6 II, 451], у весільній обрядовості середньонаддніпрянського регіону набуває обрядового вираження в період післявесільного святкування, коли гості та рідичі молодого йдуть на гостину до батьків нареченої. Зазначена обрядова одиниця, на відміну від попередніх термінів цього семантичного ряду, емоційно забарвлена, показує позитивний момент традиційного візиту до батьків молодої. Мета цієї зустрічі - своєрідна данина домівці нареченої, її батькам, рідним за молоду дружину.

Аналізуючи номінативну лексику післявесільних обрядових дій середньонаддніпрянського регіону, відзначимо, що обов'язковими, основними є традиційні весільні терміни, які фіксуються в наукових дослідженнях, етнографічних розвідках, тлумачних словниках: **вінчання**, **покривання**, **дарування**, **перезва**, **циганщина** та ін. Вони поповнюються в залежності від регіональних особливостей.

У весільному обряді середньонаддніпрянського регіону обрядові дії проходять послідовно, обов'язково звертається увага на обрядові дії мінімального характеру, адже без них весільна церемонія не могла б відбутися як обряд.

Разом з тим, із плином часу деякі ритуали втрачаються, зливаються в один обряд, трансформуються традиційні дії й з'являються нові локальні модифікації.

Несучи в собі найбільше смислове навантаження, весільна лексика чітко передає призначення й зміст ритуалу. Терміни ніби сконцентровують суттєві обрядові дії, мотивуються ними, тому значна частина номінацій - це віддієслівні іменники (відвідини, вінчання, од'їдини, скривання, потрусини, дарування та ін.), предикативно-об'єктивні сполучення (водити (возити) батьків, молотити жито, кашу бити, сало смажити), складні слова (добридні).

ЛІТЕРАТУРА

1. Толстой Н.И., Толстая С.М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья // Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования. - М, 1983.
2. Борисенко В.К. Весільні обряди та звичаї на Україні. - К., 1988.
3. Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. - К., 1974.
4. Кравець О.М. Сімейний побут і звичаї українського народу. - К., 1966.
5. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. - В 4-х т. - К., 1907 -1909.
6. Словник української мови: В 11-ти т. - К., 1970-1980.
7. Потебня А.А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. - Х., 1914.
8. Сумцов М.Ф. О свадебных обрядах, преимущественно русских. - Х., 1881.
9. Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. - К., 1974.
10. Козаченко А.И. К истории великорусского свадебного обряда // Советская энциклопедия. - 1957. - №1.